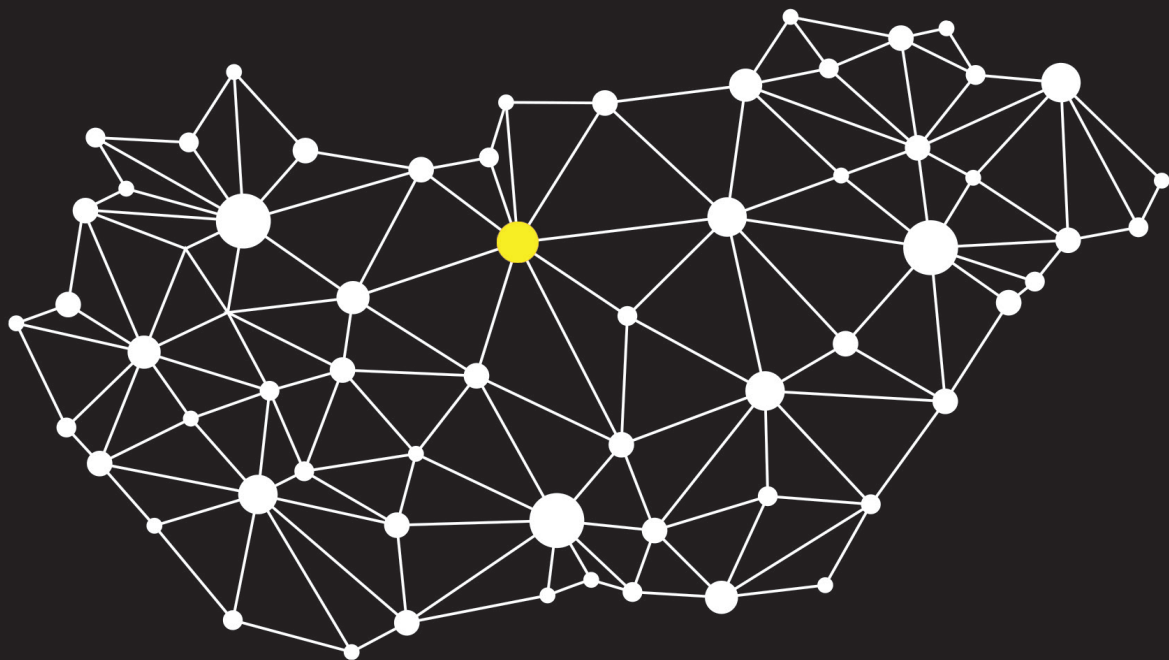

KORKÉP

XXI. SZÁZADI KIHÍVÁSOK

Szerkesztette: Fenyvesi Éva – Vágány Judit

Borítóterv: FLOW PR

A fejezetek illusztrációi: Fenyvesi Éva

Lektorok: Salamonné Huszty Anna, Török Hilda

ISBN: 978-615-5607-20-2

Kiadja: Budapesti Gazdasági Egyetem

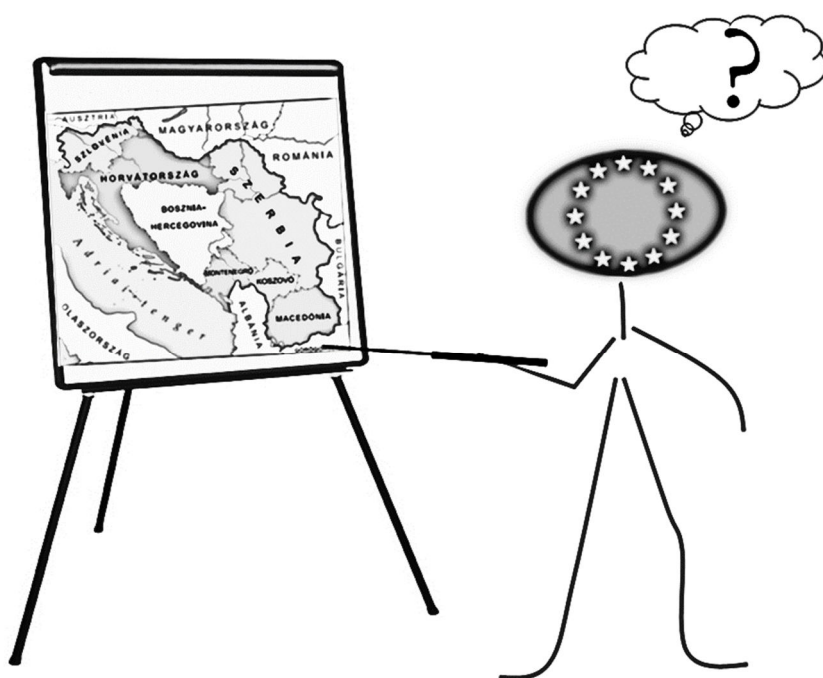

BGE

Budapest, 2016.

AZ EURÓPAI INTEGRÁCIÓ KÉRDÉSEI A VISEGRÁDI ORSZÁGOKBAN ÉS A NYUGAT-BALKÁNON

PINTÉR Tibor

Egy ország vagy országcsoport integrálódása az egyes regionális gazdasági társulásokhoz, nemzetközi szervezetekhez bonyolult folyamat. Az elmúlt évtizedekben azt láthattuk, hogy nemcsak az európai kontinensen jelent meg egy komoly politikai és gazdasági befolyásoló szereppel rendelkező szervezet, az Európai Unió, hanem Ázsiában, az amerikai kontinensen, Afrikában és az óceániai térségben is.

Ezek az események arra vezettek sok kutatót és kutatóintézetet, hogy mélyebben foglalkozzanak azokkal a folyamatokkal, amelyek egy, az adott szervezethez újonnan csatlakozó országban lezajló változásokat írnak le. A tudományos kutatással szembeni egyik legfontosabb elvárás, hogy valamilyen módon nyíljon lehetőség az eredmények időbeli értelmezésére, elemzésére és az összehasonlíthatóságra.

Jelen írásban arra teszek kísérletet, hogy az Európai Unióba belépni szándékozó úgynevezett nyugat-balkáni¹ országokban és a történelmi távlatokat tekintve nem túl régen belépett V4-ek² országaiban hogyan alakultak a társadalmi-politikai intézmények fejlettségét leíró mutatók.

Előrebocsátom, hogy az elemzett értékek az azt kalkuláló, képző szervezetek szakembereinek szubjektív és erőteljes normatív véleményét is tükrözhetik, tükrözik, ebből következően politikai, ideológiai vitákat is generálhatnak a gyakorlatban. Mivel azonban több éve nyilvánosan publikálják azokat és a tudósközösség jelentős része elfogadja, feldolgozza, továbbértékeli, érdemesnek tartottam a tárgyalt mutatókat beemelni elemzésembe.

A munka első fejezetében bemutatom, hogy az Európai Unióval milyen módon kerültek kapcsolatba a visegrádi országok és az nyugat-balkániak. A második fejezetben utalok azokra a klasszikus integrációs elméletekre, melyek leírják az unióhoz való csatlakozás és a tágabb értelemben vett gazdasági és társadalmi integrálódás folyamatait. A harmadik fejezetben kiegészítésként az új intézményi közgazdaságtan releváns megállapításait mutatom be. A negyedik fejezetben pedig meghatározott mutatók segítségével elemzem a két országcsoport „integrációs teljesítményét”.

Az Európai Unió kapcsolatai a Visegrádi csoporttal és a nyugat-balkáni államokkal³

Az Európai Unió mindjárt a politikai rendszerváltást követően a manapság Visegrádi csoportnak nevezett országok és a hajdani Jugoszlávia egésze, majd utódállamai felé a kapcsolatok megerősítése céljával közeledett. Mindez később a tagság kilátásba helyezésével is együtt járt.

A lezajló politikai és gazdasági átalakulások azonban azt eredményezték, hogy az intézményesített kapcsolatok kiépülésében a Balkán-félsziget szóban forgó államai jelentősen lemaradtak a tőlük északra elhelyezkedő régió országaitól. Ennek a lemaradásnak a legfontosabb oka az 1990-es évek elejétől közepéig tartó délszláv háború volt, amelynek eredményeképp széthullott Jugoszlávia, a gazdasági fejlettség tekintetében pedig nagy rés keletkezett a visegrádi államok és a balkániak között. Meg kell

jegyeznünk, hogy a különbség nemcsak a gazdasági mutatókat tekintve növekedett, hanem a piacgazdasági intézményrendszer társadalmi elfogadottságát illetően, valamint a meghatározó politikai értékrendszer elfogadottságát illetően is.

A Visegrádi csoport négy országa annak ellenére csatlakozott egyszerre, 2004. május 1-jén az unióhoz, hogy nem egy időben és egyforma kilátásokkal vágtak neki a csatlakozási folyamatnak és a tárgyalásoknak. A politikai rendszer átalakulását követően először Magyarország és Lengyelország állt az EU-hoz való közeledés élére a Visegrádi csoport mai országai közül. Csehszlovákia kettéválását követően Csehország és Szlovákia is beadta hivatalos csatlakozási kérelmét.⁴ Az úgynevezett keleti bővítés során eleinte két csoportba sorolták a csatlakozni kívánó országokat, ezt követően azonban olyan döntés született, amelynek értelmében 2004-ben nyolc volt szocialista ország (Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Szlovénia, Lettország, Litvánia és Észtország) és két, korábbi társulási jogviszonyát szorosabbra váltó szigetország, Ciprus és Málta csatlakozott az Európai Unióhoz. A folyamatban egy ideig a később csatlakozandók között kezelt Bulgária és Románia pedig csak 2007-ben tudott csatlakozni.

A nyugat-balkáni országok még összetettebb kapcsolatrendszert építettek az unióval és egy még bonyolultabb közeledési forgatókönyvet kaptak. Amennyiben volt jugoszláv utódállamokról beszélünk, meg kell, jegyezzük, hogy Szlovénia kulturális és gazdasági adottságai miatt volt társállamaihoz képest igen gyorsan csatlakozott 2004-ben. A többi utódállam száma időközben folyamatosan emelkedett, Albániát pedig szintén a nyugat-balkániakhoz sorolták a közösségi terminológia értelmében. Az 1995-ös dayton-i béke a permanens háborúnak véget vetett, a koszovói összecsapások azonban csak 1999 után fejeződtek be. Ebben a légkörben csak 2000-tól kezdve volt reális esély egy, a térség egészét egybefogó integrációs terv megfogalmazására és levezénylésére. Innentől kezdve a keleti bővítésekhez hasonló eszközökkel élt az EU, kereskedelmi preferenciák nyújtásával, az átveendő joganyag társulási szerződésekbe foglalásával és vissza nem térítendő transzferek biztosításával koordinálta a folyamatokat.⁵ Az országcsoport tagjait azonban nem tudták és nem is kívánták komolyabban egy tömbként kezelni, ezt bizonyítja az a tény is, hogy Horvátország 2013 nyarán belépett⁶ az EU-ba, napjainkban pedig még mindig nincs ratifikált társulási szerződése Bosznia-Hercegovinának és Koszovónak. Ez utóbbi országot egyes uniós tagállamok sem ismerik el független államnak és a létrejöttével közvetlenül területcsökkenéssel sújtott Szerbia sem rendezte még viszonyát új szomszédjával, annak ellenére, hogy erre szolgál a politikai dialógus a két fél között. Reálisan értékelve a mai folyamatokat, arra a megállapításra juthatunk, hogy 2020-ig, a ma érvényben levő közösségi költségvetési és programozási időszak végéig nem várható újabb tag felvétele az unióba.

A rövid áttekintésből is kitűnik, hogy elért fejlődéstörténeti örökség jellemzi a két térséget az utóbbi negyedszázadra visszatekintve is. Ebben a heterogén régióban igen nehéznek tűnik olyan, az intézményi és társadalmi-politikai-gazdasági rendszert leíró mutatókat találni, képezni, melyek hűen bemutatják a meghúzódó mögöttes tartalmakat. A későbbiekben mégis erre teszek kísérletet.

Az integrációs elméletek legfontosabb irányzatai, megállapításai

Az integrációs elméletek legfontosabb irányzatainak a bemutatása, tudományos feldolgozása magyar nyelven is elérhető. Olyan elméletek csoportját nevezhetjük integrációs elméleteknek, vagy integráció elméleteknek, melyek döntően azt vizsgálják, hogy egy országnak milyen változásokon kell keresztülmennie egy regionális gazdasági társulási formához való csatlakozása során.

A Palánkai Tibor és szerzőtársai által 2011-ben megjelentetett könyvben⁷ részletesen tájékozódhatunk a legfontosabb irányzatokról. Mindezek mellett Losonczi Miklós hivatkozott munkái, valamint Pogátsa Zoltán 2006-os könyve⁸ is jelentős mérföldkővet jelent a hazai integrációs kutatásoknak, ahogyan Balázs Péter művei⁹ is ide sorolhatóak.

Az újabban megjelent és az integrációs folyamatok gyakorlati működését bemutató irányzatok alapvonásai azonban leginkább Lőrinczné Bencze Edit, Lőrinczné Istvánffy Hajna és Kéglér Ádám írásaiból¹⁰ bontakoznak ki előttünk, nem feledkezhettünk meg mindemellett Bache és szerzőtársainak 2011-es könyvéről¹¹ sem.

Saját megítélésem alapján az integrációs elméletek egyik nagy csoportja döntően *gazdasági megalapozottságúnak* fogja föl az integrációkat.

Balassa Béla regionális gazdasági társulási formáinak fejlődési fokozatait alapul véve az úgynevezett *liberális integrációs elméletek* a neoklasszikus közgazdasági módszereket alkalmazva az egyes integrációs fokozatok értékelését költség-haszon elemzés formájában kívánják tárgyalni.

Szintén a gazdasági megalapozottságú elméletek csoportjába tartoznak az úgynevezett *munkamegosztási elméletek*, amelyek a termelési tényezők és az információk minél szabadabb áramlásában vélik fölfedezni az integrációk alapját.

A *regulációs vagy szabályozási elméletek* pedig az integrációs formát alkotó entitások gazdasági és társadalmi adottságainak megfelelő szabályozásban vélik földezni többek között az EU működésének is az alapját.

A második nagyobb csoportba a *politikai alapú integrációs elméletek* sorolhatóak. Pogátsa Zoltán szóhasználatával élve – és itt már kifejezetten az uniós integrációra koncentrálna – megállapíthatjuk, az integrációs folyamatok elbeszélése, bemutatása három *narratívát* hívott éltre. Ez a három narratíva, vagy elméleti csoport pedig a *föderalizmus*, a *funkcionalizmus*, valamint az *intergovernmentalizmus*, magyarul kormányköziség. A föderalisták mindenekelőtt egy európai szintű föderális állam megszilárdításával vélték működőképessé tenni az unió működését. A funkcionalisták fokozatosan olyan funkcionális politikák közösségi szintre emelésével kívánják elérni a föderális integrációt, amelyek az adott időpontokban a nemzetállami kormányok és a választópolgárok támogatását élvezik. Ennek egy végállomása lehet a föderatív Európa. A kormányközi együttműködés hívei viszont tartósan elképzelhetőnek tartják azt az állapotot, amikor is minden fontos kérdésben kizárólag kormányközi egyeztetéseken döntenek az EU-ban. Megjegyzendő, hogy mindhárom irányzat permanensen hatást gyakorol az integráció folyamatokra, adott időszakok-

ban más-más dominancia jelentkezhethet. Az újabb politikai alapú irányzatok közül a szociológiai megalapozottságú *konstruktivizmus* és a komplex társadalumdumányi megalapozottságú *institucionalizmus* emelhető ki. Az előbbi az integrációs folyamatok puha faktorainak azonosítását célozza meg, rámutatva arra, hogy az identitásképződés jelenti az alapját az integrációnak, az utóbbi pedig a közösségi intézmények szerepének meghatározásában és elemzésében látja az integrációs elméletek alapját.

Az előbbi két irányzat más szemléletű elemzésekor viszont arra is rámutathatunk, hogy egyes teoretikusok az érdekérvényesítési mechanizmusok kölcsönhatásaiból vezetik le az integrációs elméleteket. Ezeket az irányzatokat nevezhetjük *érdekérvényesítési alapú elméleteknek*, legfontosabb magyar nyelvű összefoglalásukat Kéglér Ádám munkáiban találhatjuk meg. Az integrációs elméletek ezen csoportjában kiemelkedő teljesítményként kezelhetjük Alan Milward, Robert Keohane, Andrew Moravcsik, Robert Putnam, Wolfgang Wessels, Murray Forstih, Paul Taylor munkásságát. Ezek a szakemberek egyenként például az integovernmentalista, konstruktivista, institucionalista elméletek hívei közé sorolhatóak, de mindahányan az EU meghatározó szervezeteiben (Európai Tanács, Bizottság, Tanács, Európai Parlament, egyéb szervezetek) lezajló érdekérvényesítési mechanizmusok elemzésében és az érdekarbituláló szereplők azonosításában látja az integrációs elméletek továbbfejlődésének lehetőségét.

A tömören bemutatott elméletek azokat a mechanizmusokat elemzik, amelyek egy integrációba belépni kívánó, vagy már abban bent levő ország számára fontos kihívásokat¹² tárják föl. Azt állapíthatjuk meg, hogy az integrálódás során egy ország olyan spontán intézményépítési, kívülről vezényelt jogalkotási és gazdasági rendszerátalakulási folyamaton esik át, amely az adott állam jogi, gazdasági és magánszereplőit is kihívások elé állítja. Arra azonban nem vagy csak szűkszavúan adnak választ ezek az elméletek, hogy milyen tényleges kapcsolat áll fenn a politikai modellváltás, a társadalmi normaváltás, az identitásátalakulás között, mutatkozik-e esély ezek számszerűsítésére, mérésére és vannak-e olyan intézmények, melyek ezekkel, szakmai mélységével foglalkoznak. Az új intézményi közgazdaságtan területére sorolt kutatások közül néhány ezekre a fontosabb kérdésekre választ adnak.

Új intézményi közgazdaságtan és integráció

Az Európai Unió és elődeinek bővítése során, de a külgazdasági politika többi részében is fontos motívumot jelent az intézmények fejlesztése, a piacgazdaság és a közösség demokratikus rendszerének értékeit megtestesítő intézmények, jogszabályok terjesztése a tagállamok területén kívülre. A napjainkban is folyamatban levő horizontális bővítésről is nagyszámú szakértő vélekedik úgy, hogy egyfajta intézményépítési kísérlet megvalósításának lehetünk tanúi.¹³ A Nyugat-Balkán államai ugyanis sajátos fejlődéstörténeti vonásaikból adódóan politikai, gazdasági, társadalmi értelemben merőben más intézményrendszerrel¹⁴ rendelkeznek, mint a jelenlegi EU-tagok. Ennek következtében szükségesnek találtam azt, hogy bemutassak egy olyan közgazdaságtani, fejlődés-gazdaságtani irányzatot, amelynek homlokterében az intézmények és a gazdasági teljesítmény kapcsolatának vizsgálata áll.

Ezt az irányzatot új intézményi közgazdaságtannak, új institucionalizmusnak nevezzük. Mivel e tudományterületre is jellemző, hogy mind szerteágazóbbá válik, csak azoknak a kutatási eredményeknek a bemutatására szorítkozom, amelyeket kifejezetten a bővítési politika szemszögéből a leginkább relevánsnak ítélek. A bővítési folyamat két érintett fele az EU-tagállamok és a nyugat-balkáni országok. A balkáni országok érdekei között a gazdasági felzárkózás iránti igény a domináns, míg az Európai Unió tagállamai elsősorban a kontinens – és az EU határai – stabilitása megteremtésének érdekét és a világpolitikai pozíciók megerősítését kötik a csatlakozási tárgyalásokhoz.

Az új intézményi iskola központi kérdése így hangzik: mi az oka annak, hogy egyes nemzetgazdaságok magas gazdasági fejlettségi szintet érnek el, míg más országok – akár földrajzilag egymáshoz igen közeli vagy csaknem azonos kulturális gyökerekkel rendelkezők – lemaradnak ebben¹⁵ a versenyben? A kérdésre a választ a gazdasági és társadalmi intézményekben fennálló különbségekben találták meg az iskola képviselői. A piaczgazdaság alapjait a stabilan működő jogrendszer és a demokratikus államberendezkedés teremti meg szerintük. Megelőlegezhetjük, hogy mindkét intézmény kiépítése, kiépülése hosszú időt vesz igénybe, amennyiben azonban egy ország és lakosainak kiemelt célja a gazdasági prosperitás elérése, minden bizonnyal ez a járható út. Ebből következően elsősorban a balkáni országok csatlakozási érdekeihez kapcsolódik ez az elmélet, hiszen át kell esniük mindazokon a jogharmonizációs és intézményépítési folyamatokon,¹⁶ amelynek végén EU-taggá válnak. Az elmélet azt támasztja alá, hogy ez megfelel legfőbb érdeküknek is.

Az előbbi gondolatmenetből következik, hogy az intézményi közgazdaságtan azon elméleteit, vizsgálati eredményeit tekintem át, amelyek a gazdasági, politikai intézmények fejlettsége és a gazdasági növekedés közti kapcsolatokat vizsgálják. Először a tudományág kialakulásáról, kezdeti problémafelvetéseiről olvashatunk, majd az új institucionalizmus által feltárt elméleti összefüggések tárgyalására térek át.

Az új intézményi közgazdaságtan alapvetései

Az intézményi közgazdaságtan képviselői a neoklasszikus közgazdaságtannak arra az általuk vélt hibájára mutatnak rá, hogy az nem vagy csak exogén tényezőkként veszi figyelembe a gazdaság működési mechanizmusait befolyásoló intézményeket. Az intézményi közgazdaságtan tömör meghatározása a következőképpen hangzik¹⁷: „*A közgazdasági elemzésnek az a típusa, amely a közgazdasági történések meghatározásában a társadalmi, politikai és közgazdasági szervezetek szerepét hangsúlyozza.*” A korai institucionalizmus a XX. század elején Thorstein Bunde Veblen és Wesley Clair Mitchell hatására elsősorban az Egyesült Államokban virágzott.

Ronald Coase munkája fontos mérföldkő az institucionalizmus fejlődésében. Arra mutatott rá, hogy a tényezőallokáció a vállalatokon belül is végbemegy. Szerinte a vállalat legalább olyan fontos koordinációs intézmény, mint a piac, mert a racionálisan viselkedő gazdálkodók döntéseit a termelési költségeken túl a tranzakciós költségek figyelembevétele is befolyásolja.

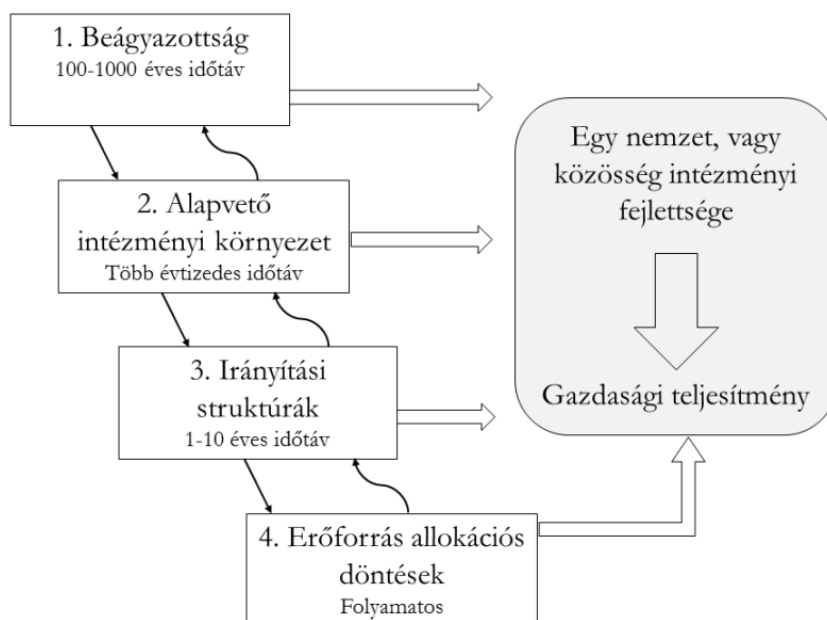
A piaci koordináció sem költségmentes, és a vállalaton belüli tevékenységek koordinációja is újabb költségeket jelent. A belső és a piaci tranzakciók határköltségének kiegyenlítődése eredményezheti a vállalaton belüli tranzakciókkal¹⁸ való helyettesítést.

Ezt a megközelítést, a tranzakciós költségek fogalmát fejlesztik tovább az intézményi közgazdaságtan későbbi képviselői, a legkiemelkedőbb közülük e területen Oliver Eaton Williamson.¹⁹ Ő definiálja pontosan a tranzakciós költségeket és differenciálja azokat. Értelmezése szerint ezek szerződési költségek, amelyek explicit szerződések, hogyha írásbeli, kézzelfogható formát öltenek, vagy szóbeli megegyezésen alapulnak és implicit szerződések,²⁰ ha a ráutaló magatartás érvényesül. Nemcsak ex-ante, hanem ex-post tranzakciós költségek is felmerülhetnek Williamson szerint.

Az intézményi iskola ma ismert formája ebből az elméletből fejlődik ki. Megemlíti ugyanis a kapcsolatfelvétel problémáját, hiszen ez is tranzakciós költségekkel jár a szerződés létrehozása és kontrollja mellett. Arra mutatnak rá, hogy az átmeneti gazdaságokban a kapcsolatfelvételt, a stabil szerződési hátteret a hagyományos kapitalista intézményrendszer hiánya okozza. Ez olyan üzleti tranzakciók megghiúsulását eredményezheti, amelyek mind a felek jövedelmi elvárásai, mind a társadalmi jólét szempontjából kívánatosak lennének.²¹

Erre alapozva az iskola képviselői olyan modell kialakítására törekedtek, amelyben a gazdaság működési mechanizmusait befolyásoló intézmények, intézményi tényezők már endogén változókként jelennek meg. Fontosnak tartják vizsgálatukat kiterjeszteni az egyes politikai, gazdasági intézmények kialakulására is, itt a történelemtudománnyal is szoros kapcsolatba kerül az irányzat. Olyan szabályokat keresnek, amelyek az emberek közötti együttműködés intézményesítéséhez vezetnek. Minderre álláspontjuk szerint azért van szükség, mert a piaci magatartás nem elemezhető pusztán az egyéni szereplők magatartása alapján. Az intézményeknek meglátásuk szerint sajátos céljaik, szerepük van, mindez módosítja a piaci egyensúly jellemzőit, feltételeit. Számolni kell különböző gazdasági szereplők csoportjainak esetleges szövetségeivel, amelyeket az intézmények különböző célok és érdekek alapján egyesítenek. Nem tartják megfelelőnek a néhány alapfeltételre épített modelleket, hiszen az egyes intézmények funkciók és országok között is másképpen működnek, úgy gondolják, hogy pontosabb képet kaphatunk a gazdasági, politikai folyamatokról, hogyha az intézmények leírásával foglalkoznak a közgazdászok.²²

Az új intézményi közgazdaságtani kutatások elkészítéséhez Williamson elemzési kerete kiválóan használható. Ez a modell a társadalmi elemzés négy szintjét²³ különíti el (1. ábra). Ezeket a szinteket megismerve, lehetőségünk nyílik arra, hogy rámutassunk, milyen társadalmi tényezőkre, fogalmakra, intézményekre kell koncentrálnunk a gazdasági rendszerek és azok változásainak elemzése közben. Nem mondhatjuk, hogy előzmények nélküli lenne ez a keretrendszer – a közgazdaságtan elmélet-történetének ismeretében jól láthatjuk, hogy a gazdasági rend társadalmi beágyazottságától csak rövidebb időszakokra tekintettek el a legnagyobb közgazdászok – azt azonban mindenképpen ki kell emelnünk, hogy a mai viszonyokra és fogalmi apparátusra szabott elméletről van szó.

1. ábra. A társadalmi elemzés szintjei Williamson-nál²⁴

Williamson rendszerében az első szint az úgynevezett beágyazottság szintje. Azért nevezik így, mert igen lassan változtatható társadalmi intézmények, fogalmak sorolhatók ide. A szokások, normák, hagyományok, tradíciók tartoznak ide, de a földrajzi determináció is fontos szerepet játszik ezen a szinten, hiszen ennek a faktornak köszönhetően is kialakulhatnak lényeges különbségek a nemzetállami intézményekben, a társadalmi konvenciókban. A legtöbb közgazdász ezt adottnak tekinti, mert a változtatások csak 100-1000 éves időtávon vihetők végbe.

A második szinten az alapvető intézményi környezet található. Itt a politikai intézmények, a politikai berendezkedési formák, a gazdasági intézmények, jogi intézmények bírnak kiemelkedő szereppel. A tulajdonjog védelmét alapvető fontosságúnak tartják a korai institutionalisták is. Fontos figyelmet fordítani a pénzügyi rendszer, a migráció a kereskedelem és a külföldi tőkebefektetések jellemzőire. Az erre a szintre koncentrálo tudományos kutatások eredményeinek ismertetésére koncentráltam, mert ez alkalmazható leginkább a hosszú távú intézményépítési folyamatra, ami a nyugat-balkáni integráció egyik sajátossága. A megfelelő fejlettségű intézményrendszer kialakítása viszont több tízéves időszakot ölelhet fel.

A harmadik szint az irányítási struktúrák szintje. A szerződéses, a megbízható üzleti magatartás, a piaci működés, a vállalatok szervezete szerepelnek itt, ezek képezik a harmadik szint vizsgálati körének fókuszát. A Coase által megalkotott, és többek

között Williamson által továbbfejlesztett tranzakciós költségek elmélete ennek a szintnek a magyarázata. Itt könnyebb gyors eredményeket elérni, hiszen az irányítási struktúrák a szakirodalom szerint 1-10 év alatt megváltoztathatók. Ehhez a szinthez is kötődik a bővítési politika, hiszen jogharmonizációs követelmények között szerepel a szerződéses viszonyok erősítése a piaci életben, valamint például a versenyjogi szabályozás szigorítása is.

A negyedik szinten az erőforrás allokációs döntések játsszák a fő szerepet. Itt a standard neoklasszikus közgazdaságtan módszerei használhatók. A szintek között – ahogy az az első ábrán is látható – interaktív kapcsolat áll fenn. Megjegyzendő viszont, hogy a hosszabb távon fennmaradó struktúrákra kevésbé hatnak vissza a rövidtávon változtatható szintek.

Ezt az utat követve lehetőség nyílik annak vizsgálatára, hogy azonos gazdasági modellt alkalmazó országok miért jutnak eltérő eredményre, mi eredményezi az országok között megfigyelt jelentős fejlettségbeli különbségeket. Ha pedig erre választ kapunk, akkor lehetővé válhat olyan gazdaságpolitikai módszerek, modellek alkalmazása, amelyek megkönnyítik a fejlődésben lemaradt országok felzárkózását.

Előljáróban mindenképpen meg kell említeni, hogy társadalmi viszonyai, történelme és vallási hagyományai miatt már a beágyazottság szintjében is fellelhetők különbségek a Nyugat-Balkán és az EU meghatározó államai között, míg a visegrádi országok közelebb állnak nyugati szomszédjaikhoz a földrajzi értelmezésen kívül is. Ezen túlmenően az alapvető intézményi környezet elemeiben, a politikai berendezkedés mintázataiban, a gazdasági szabályozásban szintén különbségek vannak, ebből következően esetleges feszültségek keletkezhetnek a tárgyalási folyamat során is.²⁵

Az endogén intézmények²⁶

Az intézményi gazdaságtan képviselői arra a kérdésre keresik a választ, hogy mi okozza az egyes országok közt tapasztalható jelentős fejlettségbeli, jövedelmi különbségeket, ahogyan azt az előbbieken is kifejtettem. A hagyományos neoklasszikus modellek az egy főre jutó nemzeti jövedelemben bekövetkező különbségek okát a tényezők felhalmozásában tapasztalt eltérő felhalmozási módokban találták meg. Az institutionalisták viszont nem ezt tartják a gazdasági növekedés alapvető magyarázatának.

Ahogy Douglass Cecil North és Robert Paul Thomas 1973-as tanulmányában²⁷ kifejti:²⁸ „*azon tényezőkre, amelyekről az elméletek szólnak (pl.: innováció, méretgazdaságosság, oktatás, tőkefelhalmozás) nem a növekedés alapját képezik, hanem önmagukban véve növekedést jelentenek.*” Ily módon közrejátszanak a különbségek kialakulásában, de szerintük azok alapvető oka az intézményekben rejlik.

North későbbi művében definiálja az intézmény fogalmát:²⁹ „*az intézmények a társadalmi játékszabályok összessége, formálisabban megfogalmazva olyan, a társadalom által létrehozott, az elvárásait tükröző, kényszerítő erővel felruházott szabályozók, amelyek az emberek*

közti kölcsönhatásokat folyamatosan alakítják.” Legfontosabb szerepük abban áll North szerint, hogy a politikai, gazdasági, társadalmi interakciókat meghatározzák.³⁰

A gazdasági teljesítményt leginkább a gazdasági intézmények befolyásolják, ezek közül kiemelendők a tulajdonjogok vagy a piacok és azok minél tökéletesebb működése. Ezek a társadalmi ösztönzők szerkezetét határozzák meg. Megfelelő tulajdonjogok nélkül az egyének nem érzik magukat ösztönözve arra, hogy fizikai vagy szellemi tőkével járuljanak hozzá például a műszaki fejlődéshez. A jól működő gazdasági intézmények közreműködnek az erőforrások hatékony allokációjában. Ha a piacok hiányoznak vagy nem megfelelően működnek, akkor előfordul, hogy a profit nem a leghatékonyabb szereplőkhöz kerül, ezzel a hatékony allokáció nem megy végbe. Emellett kiemelt szerepet játszik, hogy olyan intézmények működjenek a társadalomban, amelyek ösztönzik a tényező-felhalmozást és az innovációt.

Központi jelentőségű, hogy mindezen intézmények endogének, mert legalábbis részben a társadalom, annak egy része hozza létre, irányítja azokat az általuk megfogalmazott célokkal. Az elmélet szerint arra kell elsősorban fókuszálni, hogy mi az oka annak, hogy az egyes társadalmak sokkal rosszabb intézményeket hoznak létre, mint más államok. Bár ezekre az összefüggésekre már korai közgazdászok is rámutattak, mégsem sikerült sokáig olyan keretrendszert kidolgozni, amely azt magyarázza, hogyan determinálja az intézményeket a társadalom és miért különböznek nagymértékben az országok között. Míg sokan úgy gondolták, hogy jó okunk van abban hinni, hogy az intézmények felelősek a gazdasági növekedésért, hiányoztak sokáig azok az összehasonlítást lehetővé tevő eredmények, amelyek megmagyarázzák a valóságban tapasztalt különbségeket. Ilyen keretrendszert dolgozott ki az alfejezet elején hivatkozott szerzőhármás, amely a kulcsmechanizmusok illusztrálására szolgál.

Bár kulturális és földrajzi faktorok is lényegesek a gazdasági teljesítmény alakulásában, a gazdasági intézményekben tapasztalt különbségek a meghatározóak a gazdasági növekedésben. Nemcsak a gazdasági összteljesítményt határozzák meg, hanem annak eloszlását, elosztását is. Ez sematikusán a következőképpen összegezhető (t jelöli a 0. időpontot, t+1 pedig a következő időpontbeli állapotot):

$$\text{gazdasági intézmények}_t \quad \Rightarrow \quad \text{gazdasági teljesítmény}_t; \text{erőforrások elosztása}_{t+1}$$

A gazdasági intézmények, ahogyan fentebb említettem endogénnek tekintendők. Ezek a társadalom kollektív választásának leképezései, gazdasági tapasztalataik alapján. Nyilvánvaló azonban, hogy a társadalom egyénei, egyes csoportjai más-más intézményeket tartanak kívánatosnak. Általában érdekkonfliktus jellemzi az intézmények létrehozása előtti időszakot. Fontos kérdés, hogy mely csoportok preferenciái határozzák meg a jövőbeli institutionális környezetet. Megkerülhetetlenné válik ebben a vonatkozásban a politikai hatalom tárgyköre, itt kapcsolódik össze az új intézményi közgazdaságtan a politikai gazdaságtan diszciplínájával. Nyilvánvalóan

fontos kérdés a szóban forgó alternatívák hatékonysága, a döntőbíró szerepét viszont a politikai hatalom játssza. Ez adja a keretrendszer második építőkövét:

politikai hatalom_t \rightleftarrows *gazdasági intézmények_t*

Ezt követően viszont felvetődik a kérdés, hogy miért nem tudnak megegyezni a társadalmi csoportok, és olyan intézményi struktúrát létrehozni, amely maximalizálja a gazdasági összterméket. Ettől kezdve a politikai hatalomnak már csak abban lenne szerepe, hogy a torta szeleteit elossza a csoportok között. Miért vezet mégis a gazdasági hatékonyság csökkenéséhez a politikai hatalom? Itt úgynevezett elkötelezettségi problémák jelentkeznek. Azok az egyének, akik a politikai hatalmat gyakorolják, nem tehetik meg, hogy ne az őket támogató csoportok érdekeit támogassák maradéktalanul. Ez elválaszthatatlanná teszi a hatékonyság és a disztribúció problémáját, nem adhatnak olyan mértékű kompenzációt, transzfereket a kárt szenvedő csoportoknak, amelyek ellentételezik az elosztásbéli és hatékonyságbeli különbségeket.

A politikai hatalom a társadalom szintén endogén tényezője. Megkülönböztethető azonban két komponense a politikai hatalomnak, ez a kettő összetevő pedig a de jure és a de facto hatalom. Az első értelmezhető intézményi politikai hatalomként. Gyakorlatilag ez határozza meg a kormányzási formát, a demokráciát, annak különböző megjelenéseit, a diktatúrát, autokráciát, a politikai szféra jogait és kötelezettségeit. Ez újabb összetevőjét adja a keretrendszernek:

politikai intézmények_t \rightleftarrows *de jure politikai hatalom_t*

Említést kell tenni a de facto politikai hatalomról is. Olyan társadalmi csoportok, amelyek nem rendelkeznek az alkotmány, a törvények által biztosított hatalommal, szintén bírnak politikai hatalommal. Forradalmak, lázadások, puccsok sora bizonyítja a történelemben, hogy éltek is csoportok ezzel a törvény által nem biztosított lehetőséggel. A de facto hatalomnak két forrása van. Először is az együttműködési képességtől függ, hogy kollektív akció keretében el tudják-e érni céljaikat, úgy, hogy az egyéni érdekeket a közösségi alá rendelik. Másodszor pedig az általuk birtokolt gazdasági erőforrások, javak mennyiségétől és minőségétől is erősen függ a hatalom érvényesítésének sikeressége. A második forrásra összpontosít az új institucionalista irányzat, sematikusán kifejezve a kapcsolatot:

az erőforrások elosztása_t \rightleftarrows *de facto politikai hatalom_t*

A keretrendszer két statikus változója a politikai intézmények és az erőforrások elosztása (fizikai és szellemi erőforrást is beleértve). Ez a két tényező jellemzően lassan változik, viszont közvetlenül és közvetve egyaránt befolyásolja a gazdasági intézményeket és a gazdasági teljesítményt. Közvetlen módon hatnak ezekre, hiszen nehéz létrehozni, fenntartani olyan intézményeket, amelyek a tulajdonjogokat, lehetőségeket széleskörűen biztosítják a társadalom egészének, miközben a politikai hatalom csak egy társadalmi csoport kezében összpontosul. A közvetett hatás a fentebb említett csatornákon keresztül érvényesül: a politikai intézmények determinálják a de jure politikai hatalmat, ami kulcsszerepet játszik a gazdasági intézmények kiválasztásában. Ebben az intézmények egyfajta hierarchiájára is utal az elmélet, ahol a politikai intézmények befolyásolják az egyensúlyi gazdasági intézményeket, amelyek a gazdasági teljesítmény meghatározói.

Hosszú távon a de facto politikai hatalom birtokosai nyomást gyakorolnak a de jure politikai hatalomra. Annak ellenére, hogy a de jure politikai hatalom birtokosai olyan intézkedéseket próbálnak hozni, amelyek a hatalmuk fenntartását célozzák, nem kerülhetik meg az egyre több erőforrással rendelkező csoport döntéshozatalba való bevonását. Ez a keretrendszer utolsó alkotóeleme:

$$\textit{politikai hatalom}_t \quad \rightleftarrows \quad \textit{politikai intézmények}_{t+1}$$

Két változó önmagában meghatározza a rendszer összes többi változóját. Míg a politikai intézmények meghatározzák a de jure hatalom megosztását, addig az erőforrások kiinduló eloszlása befolyásolja a kezdeti időpontban meglévő de facto politikai hatalmat. A politikai hatalomnak ez a két forrása meghatározó szerepet tölt be a gazdasági intézmények megválasztásában és a politikai intézmények evolúciójában. Bár a gazdasági intézményeknek van döntő hatása a gazdasági teljesítményre, a növekedésre és a $t+1$ időpontban tapasztalható erőforrás disztribúcióra, mégis endogén tényezőnek tekinthetők, amelyeket a kezdeti politikai intézmények és a kezdeti erőforrás eloszlás határoznak meg.

Két fontos forrása van annak, hogy a rendszer időben nagyfokú tartósságot mutat. Egyrészt a politikai intézmények nem változnak gyorsan és megváltoztatásukhoz a politikai hatalom nagyfokú átrendezőssége szükséges. Másrészt, ha egy társadalmi csoport relatíve sokkal gazdagabb, sokkal nagyobb politikai hatalommal rendelkezik a többihez képest, akkor ez erősíti a de facto politikai hatalmát, amely lehetővé teszi, hogy az érdekeinek megfelelő intézményrendszert hozzon létre. Ez reprodukálja a kezdeti jóléti diszparitásokat a jövőben is. Mindazonáltal magában hordozza a rendszer a változás lehetőségét is, a műszaki fejlődés, a nemzetközi környezet változásai, gazdasági sokkok megváltoztatják az egyensúlyt a (de facto) politikai hatalomban, ez jelentős változásokat okoz az intézményrendszerben és a gazdasági teljesítményben egyaránt.

Intézmények és a gazdasági növekedés

A következőkben összefoglalom, hogy melyek azok az intézmények, melyeket kiemelten kezel az új institucionalizmus és ezek a kutatások alapján milyen kapcsolatban vannak a gazdasági növekedéssel. A demokrácia, a liberalizáció, a reformok hatékony végrehajtása és az oktatási rendszer gazdasági növekedésre, valamint egymásra gyakorolt hatása került az utóbbi időben a tudományág érdeklődésének középpontjába.

A demokrácia és a gazdasági növekedés viszonyát több nézőpontból is lehet vizsgálni, lényeges, hogy egyáltalán található-e kapcsolat a kettő között. A kiindulópont az, hogy van kapcsolat a kettő között, méghozzá az institutionalisták véleménye szerint pozitív jellegű ez a kapcsolat, tehát a demokráciákban gyorsabb a gazdasági fejlődés³¹. Általában empirikus úton, statisztikai és ökonometriai módszerekkel igazolják ezt az eredményt, mások csak az elméleti, logikai összefüggések bemutatására koncentrálnak.³²

Egy 2007-es tanulmány arra az eredményre jutott, hogy a demokratikus átmenet egy ország egy főre jutó GDP adatában éves átlagos szinten 0,83-1,08 százalékpontos pótlólagos növekedést eredményez.³³

A vizsgálatokat 138 országból álló mintán végezték el, több becslési és számítási módszert is alkalmazva a vizsgálatok során, az 1960 és 2000 közötti adatokat felhasználva. Azért választották ezt az időszakot, mert ekkorra a volt gyarmatbirodalmak szétesetek, szétesőben voltak, így nagyobb számú országgal dolgozhattak, bár a minta elemszáma saját bevallásuk szerint is túlzottan kicsi, hogy teljesen megbízható eredményekről beszélhessünk. Persson és Tabellini rámutat, hogy még nagyobb hatással van a gazdasági teljesítményre, hogyha a demokráciából az autokráciába való átmenetet vesszük górcső³⁴ alá. A kisebb elemszámú mintán 1975 volt az autokratikus átmenet átlagos éve, eredményképpen pedig azt kapták, hogy egy országban az egy főre jutó GDP növekedését évi 1,8 százalékponttal lassítja az ilyen jellegű rendszerváltás, korrigálva demográfiai trendekkel.

Az eredmények azt jelentik, hogy jelentős hatással van a gazdasági teljesítményre az államberendezkedés. Hosszabb időtávra is kiszámolták a demokrácia hatását a növekedésre. Az 1850 és 2000 közötti időintervallumban azonban szembe kell nézni azzal, hogy a minta elemszáma óhatatlanul kisebb lesz, valamint a statisztikai nyilvántartás sem volt olyan megbízható a korábbi időszakban például a számítógépes adatbázisok hiánya miatt. Az eredmények ebben az esetben azt mutatták, hogy a demokráciának majd kétszer akkora hatása van a növekedésre, mint a rövidebb időtáv alatt. Ebből arra lehet következtetni, hogy a stabil, állandó demokrácia erőteljesebb növekedési hatást fejt ki, mint az egyszerűen vett demokratikus átmenet.³⁵

A demokrácia kialakulásának módja sem mindegy azonban. Úgy vélik, hogy a demokratikus átmenet előtti liberalizáció, gazdasági nyitás nagyobb növekedési hatást eredményez, mint a fordított sorrendben megvalósított reform. Ez azzal magyarázható, hogy a gazdaságilag nem nyitott, nem piacokonform intézményrendszerrel, szabályozással rendelkező országok esetében nagy veszélyt jelentenek a populista

politikák és az újraelosztási viták által gerjesztett feszültségek, míg liberalizált gazdasági rendszerű fiatal democráciákban nagyobb hangsúlyt kap a gazdasági hatékonyság.

Vizsgálható, hogy az elnöki típusú, vagy a parlamentáris demokrácia bizonyul-e jobbnak, illetve, hogy a többségi vagy arányos választási rendszer eredményez-e olyan rendszert, amelyben a gazdasági növekedés nagyobb. Statisztikai számítások szerint prezidenciális democrációkban 1,5 százalékponttal³⁶ nagyobb gazdasági növekedés volt megfigyelhető, mint a parlamentáris democrációkban. A választási rendszereknek önmagukban véve nincs hatása a gazdasági teljesítményre. A demokrácia fentebb említett két fajtájával kombinálva viszont már jelentős hatás mutatható ki, ezt azonban a kormányzati kiadások nagyságára gyakorolják. Egy prezidenciális és többségi választási rendszerű demokrácia éves átlagos szinten 2 százalékponttal csökkenti a kormányzati kiadásokat a GDP arányában kifejezve egy parlamentáris és arányos választási rendszerhez viszonyítva.³⁷ A parlamentáris demokrácia meglétének önmagában nincs pótlólagos hatása. Megkülönböztethető institucionalista, politikai gazdaságtani értelemben a dereguláció (deregulation) és a belső jogi reform³⁸ (legal reform).

Az első esetben a külföldi gazdasági szereplők előtt álló akadályok lebontásáról beszélünk, a második esetben egy ország szerződés-kötési biztonságának, jogbiztonságának javításáról. A dereguláció gyorsan lehetővé teszi, hogy a piacon új és hatékony szereplők jelenjenek meg, amely a gazdasági teljesítményben is hamar jelentkeznek. A belső jogi reform viszont inkább a hazai gazdasági szereplőkre hat oly módon, hogy a belső gazdasági szereplők kerülnek kedvező helyzetbe, de nem a külföldiek. A második mód sokkal jobban megfelel az úgynevezett *coase-i* reform kritériumainak, mert megtörténik a vesztesek kompenzálása. Az ilyen módon végrehajtott reformok kevésbé hatékonyak, nem hoznak gyors eredményeket, viszont politikailag könnyebben megvalósíthatók, kisebb ellenállásba ütköznek. Caselli és Gennaioli szerint a jó reformcsomag tehát olyan, amely kompenzálja annak veszteseit, anélkül, hogy a kormányzatra nagy pótlólagos felelősséget róna, közvetlen transzferek folyósításával, amelyek tipikusan ártanak a hitelességnek, túlzottan költségesek vagy egyszerűen csak teljesíthetetlenek.

A gazdasági növekedés és a polgárosodás folyamata közötti kapcsolatot is fölfoghatjuk az intézményi közgazdaságtan egyik területeként. Ezt a témát tárgyalja Guido de Blasio és Giorgio Nuzzo 2010-ben publikált tanulmánya,³⁹ amelyben az egységes Olaszország más történelmi pályát bejárt területein a polgárosodás, a civil társadalom és gazdasági fejlettségi szint közötti kapcsolatokról írnak. Erőteljes pozitív kapcsolat mutatható ki az empirikus vizsgálatok szerint a polgárosodottság, a civil kezdeményezések száma és a gazdasági fejlettség között, eme összefüggések határozzák meg a szerzők szerint az Olaszország északi és déli vidékei közötti meghatározó gazdasági különbségeket. Ezek a történelmi különbségek jelentős eltéréseket okoznak olyan jól számszerűsíthető mutatókban, mint az aktivitási ráta vagy a munkatermelékenység, a nők munkapiaci részvétele, ilyen módon szigorúan vett közgazdasági kategóriákkal lehet bizonyítani a fent vázolt összefüggéseket.

Az általam eddigiekben bemutatott öt, új intézményi közgazdaságtani megközelítés (rendre Williamson elemzési kerete, Acemoglu és szerzőtársai munkája, Persson és Tabellini gazdasági teljesítményt elemző tanulmánya, Caselli és Gennaioli intézményi reformokat taglaló írása, valamint de Blasio és Nuzzo civil kezdeményezéseket determináló tényezőnek tekintő publikációja) az alábbi összegző gondolatok megfogalmazására vezetett.

Williamson elemzési kerete arra mutat rá, hogy egy ország gazdasági teljesítményének és a jövedelmek eloszlásának különböző alapozó tényezői vannak. Az említett négy szinten más-más időkeretben zajlanak le a társadalmi és gazdasági rendszerben bekövetkező változások. A visegrádi országok elhúzódó alkalmazkodási és felzárkózási folyamata is rámutat arra, hogy az alapvető intézményi környezetben meghúzódó változások komoly ellentétekhez vezethetnek az Európai Unión belül. A nyugat-balkáni országok esetében pedig már a beágyazottság szintjében is megfigyelhetőek eltérések a jelenlegi (régi és új) EU-tagokkal összehasonlítva.

Acemoglu és szerzőtársai három olyan intézményi tényezőt neveztek meg, amelyek a hosszú távú, tartós gazdasági növekedés alapjait jelentik. Ezek a gazdasági intézmények, a földrajzi elhelyezkedés, valamint a kulturális különbözőségek. Mindhárom tényező tekintetében komoly különbözőségek mutathatóak ki főleg a nyugat-balkáni államok és az EU egésze között.

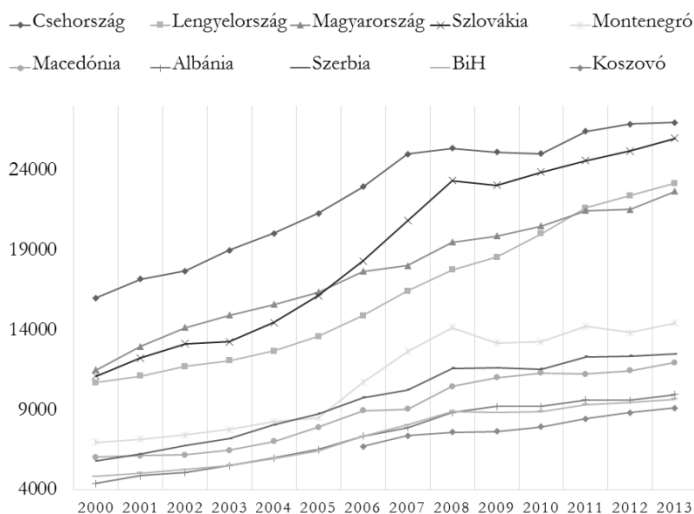
Persson és Tabellini azt mutatták be, hogy egyértelműen növekszik a GDP-ben kifejezett gazdasági teljesítmény a demokratikus átmenet hatására, míg az autokratikus átmenet mindössze rövid időtávon képes dinamizálni a gazdasági teljesítményt. Ennek az új tagállamok jelenlegi politikai átalakulásai (magyar és lengyel példa), valamint a csatlakozni kívánók szempontjából is komoly üzenete van, hiszen arra lehet következtetni, hogy az EU által elvárt intézményi reformok hosszabb távon kiegyensúlyozott növekedési pályára állítják az országokat.

Caselli és Gennaioli tanulmánya már a gazdasági teljesítmény, a vállalatok gazdasági szerepe és a különböző gazdasági reformok társadalmi nyertesei, valamint vesztesei szempontjából vizsgálja a döntően harmadik és második szinten (Williamson kerete) lezajló reformokat.

De Blasio és Nuzzo pedig arra mutatnak rá, hogy egyrészt a civil szféra és kezdeményezések erőssége erősíteni tudja a gazdasági teljesítményt. Másrészt pedig kiemelik, hogy a civil szféra erőssége még egy nemzetállamon belül is különbözhet, jelentősen eltérhetnek bizonyos országrészek, régiók a fejlettségüket tekintve. A szféra fejlettségi szintjének meghatározására különböző közelítő mutatók bevezetésére tesznek kísérletet. Mindezek a mutatók alapját képezhetik például a vizsgált két nagyobb térség régióinak fejlettségi elemzéséhez.

Az integrálódás és a társadalmi, gazdasági, fejlettség összefüggései a két régióban

Ebben a fejezetben az elméleti részt követően és az ott felmerült összefüggéseket igazolva különböző mutatók bemutatása olvasható a két vizsgált országcsoportra vonatkoztatva. A fentebb ismertetett intézményi közgazdaságtani megközelítések főleg a társadalmi és intézményi fejlettség vonatkozásában különböző közelítő indikátorokat említenek meg és alkalmaznak, amelyeket ismertettem. Mindezen túlmenően a politikai intézmények fejlettségének mérésére nagy mennyiségű mutatót alkalmazhatunk, például a World Justice Project által képezett Open Government Index-et, a Világbank által publikált Worldwide Governance Indicator mutatóit, vagy ahogyan arra egy hazai tanulmány⁴⁰ rámutat a Bertelsmann Transformation Index, az OECD SGI-mutatói, az Economist Democracy Index mutatója is meghatározza a politikai intézmények fejlettségének mérését. A gazdasági fejlettség számszerűsítését sem csak kizárólag az egyszerűbb SNA-mutatókkal végezhetjük el, a különböző versenyképességi indexek és a nemzetközi kereskedelem hozzáadott érték mutatói árnyaltabb képet festhetnek egy ország gazdasági állapotáról. Döntően azonban az SNA-mutatókkal mérhetjük a gazdasági teljesítményt, ezen kívül pedig a megítélésem szerint legtöbbször használt Freedom House demokrácia érték (democracy score), valamint a KOF globalizációs index közelíti legjobban egy ország integrálódásának leírását.

2. ábra. Az egy főre jutó GNI értéke vásárlóerő-paritáson, ezer dollárban kifejezve 2000 és 2013 között⁴¹

A visegrádi országok és a nyugat-balkáni térség államai több összevetés alapján is két külön csoportot, kategóriát alkotnak. Az egyik ilyen összevetési lehetőség az egy főre jutó bruttó nemzeti jövedelem (GNI), amelyet vásárlóerő-paritáson kifejezve egy diagramba foglalva mutatok be a 2. ábrán. Jól látható, hogy a V-4-ek államai a

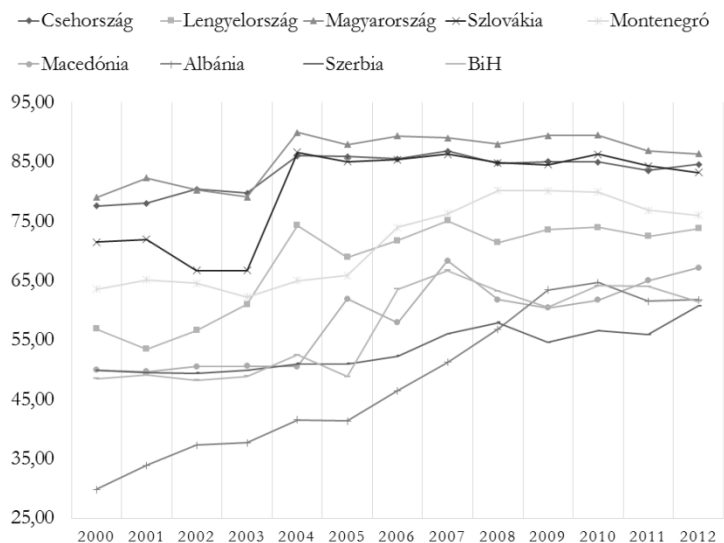
vizsgált időszakban folyamatosan magasabb makrojövedelmi kategóriába estek, mint a nyugat-balkáni országok. A volt jugoszláv utódállamok közül Montenegró szinte folyamatosan a legmagasabb egy főre vetített értéket produkálta, Szerbia pedig, mint a társág meghatározó súlyú országa, megtartotta második helyét. Az adott időszakban Magyarország a gyengébben teljesítő országok közé tartozik, az időszak elején csak Csehország múlta felül hazánkat, az időszak végére pedig az összes V-4-es állam adata felülmúlta a magyart.

Egy ország integrációs érettségének mérésére többféle, kifejezetten integrációt mérő mutatót is képeznek. A közösségi tagság elnyerése és a tagság több nézőpontból is változtatásokat követel meg egy ország részéről. A svájci központú KOF – Konjunkturforschungsstelle – évenként publikálja az úgynevezett KOF globalizációs indexet. Az index gyakorlatilag egy 0-tól 100-ig terjedő skálán mutatja be adott országok „globalizációs fokát.” Minél nagyobb az értéke, annál erőteljesebben globalizálódott, annál inkább integrálódott a globalizációs folyamatokba az ország. Ha konkrétan kifejezzük a mutató jelentését, akkor arra a megállapításra juthatunk, hogy egy ország világgazdasági nyitottságának leírására szolgál a mutató. Éppen azért a kisebb országok jellemzősen előkelő helyen szerepelnek a rangsorban.

A mutató három nagyobb pillérből épül föl. Az egyik pillér a globalizációs folyamat *gazdasági lábát* (A változóként hivatkoznak rá, angol megnevezése: Economic Globalization) írja le, 36%-os súllyal esik latba a végső index értékében. A külkereskedelmi adatokat, az FDI áramlási adatokat, tőkeáramlási mutatókat vesznek alapul számításakor. Mindezen túl a vámfalak magassága és a tőke- valamint importkorlátozás számít bele ebbe a pillérbe.

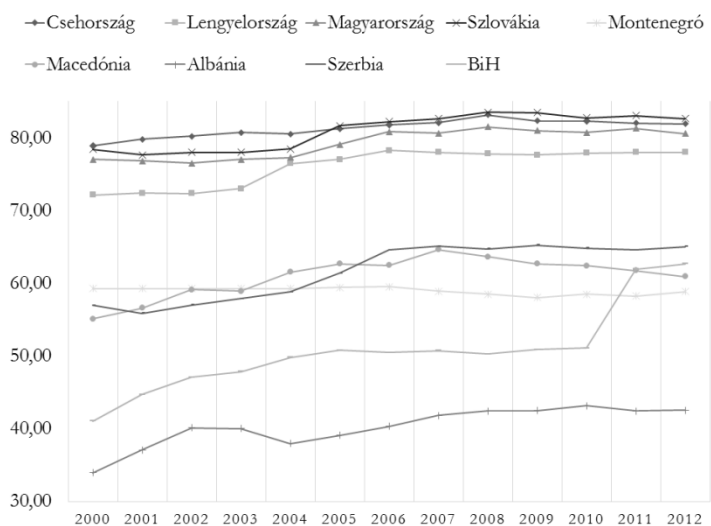
A gazdasági globalizációtekintetében érdekesség, hogy Montenegró Lengyelországot felülmúló mutatókkal rendelkezik a vizsgált időszak nagyobb részében, amit döntően annak a ténynek tudható be, hogy a kis nyitott gazdaságok magasabb értékeket kapnak a szervezettől. Mindezen túl az is megállapítható, hogy a két régió országai közötti különbségek ebben az összevetésben a legkisebbek, Magyarország pedig folyamatosan a legmagasabb pontszámmal rendelkezik (3. ábra).

A második pillér (B változóként hivatkoznak rá, angol megnevezése: Social Globalization) a *társadalmi aspektusokat* veszi számításba. Ez a mutató leginkább vitatott építőköve, 38%-os súlyt tesz ki. Az internethasználat gyakorisága, a külföldi népesség nagysága, az olvasott újságok és könyvek darabszáma alapján számítják értékét, úgy, hogy például az országban található McDonald's éttermek száma vagy IKEA áruházak száma is növeli a mutató értékét. A felsorolásból is látszik, hogy miért éppen ezt a pillért vehetjük legkevésbé komolyan. Ebben az összevetésben viszont sokkal erőteljesebben rajzolódna ki az országok közötti különbségek (4. ábra). A V-4-ek abszolút elválnak a nyugat-balkáni államoktól, Albánia pedig még a posztjugoszláv térségbeli államokhoz képest is más kategóriába esik. A társadalmi változások jellemzően nem ugrásszerűen következnek be, ennek ellenére Bosznia-Hercegovina tekintetében azt láthatjuk, hogy jelentős javulást mutatott 2010 után.

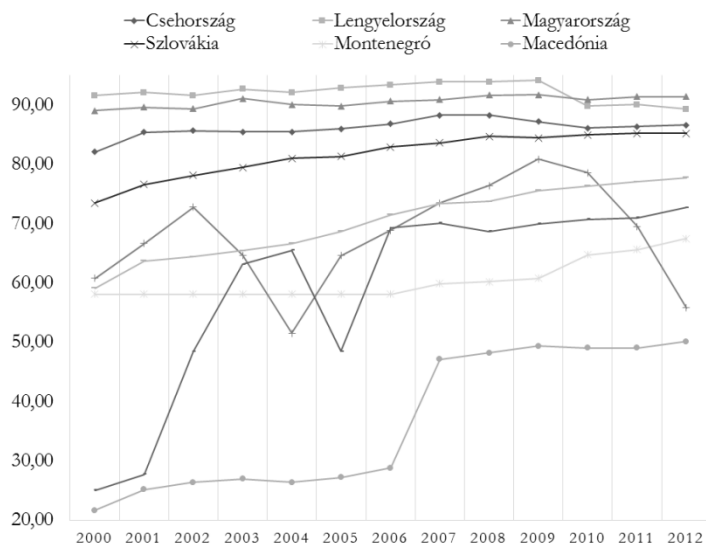

3. ábra. A KOF gazdasági globalizációs indexe 2000 és 2012 között⁴²

A harmadik pillér a *politikai globalizáció* elnevezést viseli, C változóként hivatkoznak rá, angol megnevezése Political Globalization, 26%-os súllyal szerepel a mutatóban. A nemzetközi szervezetekben való tagságok, az ENSZ BT misszióiban való részvétel, nemzetközi egyezmények ratifikálása és az országban levő nagykövetségek száma növeli a pillér értékét.

4. ábra. A KOF társadalmi globalizációs indexe 2000 és 2012 között⁴³

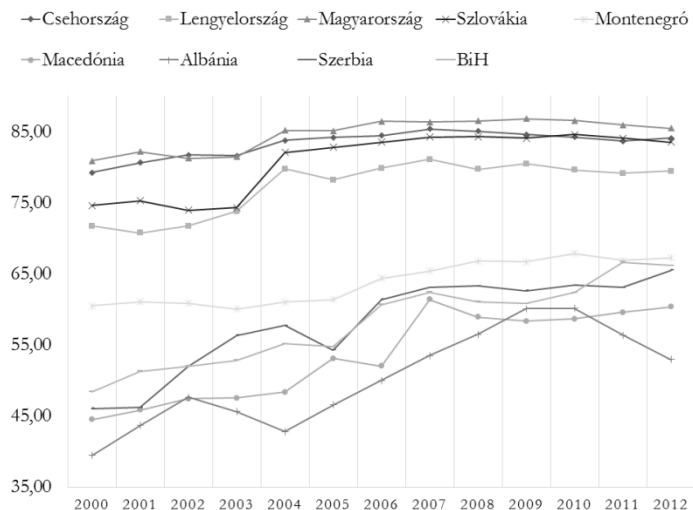

5. ábra. A KOF politikai globalizációs indexe 2000 és 2012 között⁴⁴

A politikai globalizálódás eltérő mértékben van jelen a két térségben (5. ábra). A V-4-ek magasabb besorolásba esnek, Lengyelország és Magyarország vezető pozíciót töltenek be. Macedónia alulreprezentált a nemzetközi szervezetekben, amelyben nagy szerepe van természetesen annak a ténynek, hogy Görögországgal a hivatalos elnevezését illető vitája van. Az időszak során Szerbia mutatója növekedett a legnagyobb mértékben, ami azt jelzi, hogy a délszláv háborúban viselt meghatározó szerepe után a domináns nemzetközi politikai közeg kezdi visszafogadni déli szomszédunkat.

A három kitevő vagy pillér értékeit *egyenként és összesítve* is nyilvánosságra hozzák minden évben, minden egyes kategóriában sorrendet is hirdetnek. 2015-ben például Írország szerepelt az első helyen a *globalizációs indexet* tekintve, 91,30-as értékkel. A politikai globalizáció tekintetében pedig Olaszország volt a világelső, 97,52 százados indexértékkel. Az index időbeli alakulása azonban az integrációs folyamat szempontjából nagyobb jelentőséggel bírhat, hiszen kimutathatóvá válik egy adott állam integrálódása, dezintegrálódása a nemzetközi gazdasági, társadalmi és politikai folyamatokba.

A komplex globalizációs index alakulása nem véletlenül hasonlít a leginkább a társadalmi pillérének ábrájához, az a legnagyobb súllyal számításba vehető alkotó (6. ábra). Egyértelműen kirajzolódik a visegrádi országok nagyobb fokú integráltsága, intézményi fejlettsége. Arra is rá kell persze mutatni, hogy az EU-tagság elérése után inkább csak az értékek stabilizációja valósult meg, míg ugyanebben az időszakban a nyugat-balkáni országok döntő többsége – Albániát leszámítva – inkább tartózkodott növekedési pályán.

6. ábra. A KOF komplex globalizációs indexe 2000 és 2012 között⁴⁵

A Freedom House elnevezésű szervezet egyik kiemelt tevékenysége, hogy vizsgálja az egyes országokban a demokratikus értékek elfogadottságát, szerepét. Az úgynevezett demokrácia index vagy demokrácia érték (democracy score) kifejezetten az átmeneti demokráciák jellemző mérőszáma, értékét a Nyugat-Balkán államaira is évente kiszámolják, publikálják.

Kiszámítása során hét összetevő alakulását veszik figyelembe, ezek a következők:

- A választási rendszer működése.
- A civil társadalom fejlettsége, politikai döntésformáló ereje.
- A független média.
- Nemzeti demokratikus kormányzás.
- Helyi szintű demokratikus kormányzás.
- Jogállamiság megléte, a bíróságok függetlensége.
- Korruptió.

Mindegyik összetevő egyenként egytől hétig terjedő skálán osztályozható, az egyes jelenti a „tökéletesen szabad demokráciát”. Minél magasabb az egyes összetevők értéke, annál magasabb lesz a demokrácia index is, amely azt jelenti, hogy távolodhat egy ország a nyugati értelemben vett demokratikus berendezkedéstől, modelltől.

A demokrácia index esetében különböző határértékeket is meg lehet nevezni. Az 1 és 3 közötti indexszám konszolidált demokráciát jelent, 3 és 4 között félig konszolidált demokráciáról beszélhetünk, 4 és 5 között átmeneti, hibrid rezsimeknek nevezik az államvezetést. 5-ös érték fölött már félig konszolidált autoriter rendszerről

beszélhetünk, 6 felett pedig konszolidált autoriter rezsimről. Szerbiát ilyen módon félig konszolidált demokráciaként tartják számon és egyértelműen a legjobb pozícióban van a térség országaihoz képest, Albánia és Bosznia-Hercegovina már átmeneti rezsimnek számít az autoriter és demokratikus rendszerek között, Koszovó pedig félig konszolidált autoriter hatalomnak minősül.

1. táblázat. A demokrácia érték alakulása 2006 és 2013 között a két országcsoport viszonylatában⁴⁶

Ország	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Csehország	2,25	2,25	2,14	2,18	2,21	2,18	2,18	2,14	2,25
Lengyelország	2,14	2,36	2,39	2,25	2,32	2,21	2,14	2,18	2,18
Magyarország	2,00	2,14	2,14	2,29	2,39	2,61	2,86	2,89	2,96
Szlovákia	1,96	2,14	2,23	2,46	2,68	2,54	2,50	2,57	2,61
Albánia	3,79	3,82	3,82	3,82	3,93	4,04	4,14	4,25	4,18
BiH	4,07	4,04	4,11	4,18	4,25	4,32	4,36	4,39	4,43
Koszovó	5,36	5,36	5,21	5,21	5,07	5,18	5,18	5,25	5,14
Montenegró	3,89	3,93	3,79	3,79	3,79	3,82	3,82	3,82	3,86
Szerbia	3,71	3,68	3,79	3,79	3,71	3,64	3,64	3,64	3,64
Macedónia	3,82	3,82	3,86	3,86	3,79	3,82	3,89	3,93	4,00

Az 1. táblázat a visegrádi csoport országainak és a nyugat-balkáni államoknak a demokrácia értékeit mutatja a 2006 és 2014 közötti időszakban. Általános trend, hogy inkább kedvezőtlenül alakultak az index értékei.

A Visegrádi csoport országai közül egyedül Magyarország közelítette meg a félig konszolidált demokráciák határát az időszakban, 2015-ben pedig a Freedom House besorolása szerint át is lépte a határt, 3,18-as értékével az adott térségen belül fejlettebbnek tekintett nyugat-balkáni államokkal került egy kategóriába, a V-4-ekhez képest viszont egy kategóriával visszalépett Magyarország. Magyarország sajátos pályát járt be az elemzett három mutatót figyelembe véve. Az egy főre jutó GNI tekintetében az időszak elején a V-4-ek közül csak Csehország előzte meg, mára pedig Szlovákia és Lengyelország is. Szorosan összefügg ez azzal, hogy a 2008-ban kitört gazdasági válság előtt már gyengült a gazdasági teljesítmény és ezt követően egy külső válság is rontotta helyzetünket. Másrészt a magyar gazdaság rendkívüli módon rá van utalva a külpiacokra és nagyon nagy szerep jut a külföldi működő tőkének, a tőkeáramlás sajátosságai miatt pedig a GDP-hez képest lefelé torzít a GNI mutatónk. A jelenlegi magyar kormányának döntően az Európai Bizottsággal történt konfliktusai, valamint a megváltozó külpolitikai irányvonala miatt a politikai intézményrendszerek fejlettségét mérő szervezetek körében való megítélése erősen

romlott, ez megmutatkozik a Freedom House demokrácia indexének értékében is, de az összes többi említett mutatónál hasonló tendencia érvényesül.

Összegzés

A nyugat-balkáni térség országai és a Visegrádi csoport országai a világgazdasági integráció és az EU-integráció tekintetében is eltérő pályán, fejlettségi szinten mozognak. A kérdéssel foglalkozó integrációs elméletek, valamint az új intézményi iskola olyan megállapításokra jutott, hogy a napjainkban tapasztalható integrációs folyamatokban, a társadalmi értékrendben és a társadalmi folyamatokban meghúzó-dó változások és szerkezeti sajátosságok játsszák a kiemelkedő szerepet.

Az elméleti irányzatok megállapításait az ismertetett mutatók alátámasztják. A két eltérő fejlettségűnek tartott térség leginkább a társadalmi globalizáció tekintetében bontható két jól elkülönülő csoportra. A politikai intézményrendszer fejlettségének megítélése tűnik a legnehezebb feladatnak. Jól látható, hogy a Freedom House eltérően értékeli például a magyarországi politikai rendszerben bekövetkezett változásokat, mint a KOF. Az irányvonal a térség országaihoz hasonlóan kedvezőtlen, az előbbi szervezet azonban kifejezetten Magyarország és Albánia helyzetét értékeli relatíve a legkedvezőtlenebbül.

A jelenben tapasztalható és jövőben bekövetkező társadalmi, politikai változások minden bizonnyal összetett és komoly kihívást jelentő helyzeteket fognak előidézni. A két vizsgált régió kifejezetten olyan területnek minősíthető, amelyik érzékelní fogja a geopolitikai változások hatásait, amelyiket érzékenyen fogja érinteni a globális ipari átrendeződése, amelyiket mindennaposan alakít a kontinentst érintő migrációs folyamat. Mindemellert az egymással való együttműködés igénye is fölmerülhet a közös problémák hatékonyabb kezelése érdekében.

Jegyzetek és hivatkozások

¹ A 2004. és 2007. évi keleti irányú bővülés után az EU figyelme a Balkán országai felé fordult. A Nyugat-Balkán szó is uniós szakkifejezés, ebbe az országcsoportba szűken értelmezve hat ország tartozik: Albánia, Bosznia-Hercegovina, Koszovó, Macedónia, Montenegró és Szerbia. Mindegyik állam instabil államszerkezettel rendelkezik. Bosznia-Hercegovina gyakorlatilag három külön működő struktúrával rendelkezik, Koszovó 2008-ban kiáltotta ki egyoldalúan függetlenségét Szerbiától, de ezt Szerbia mellett több meghatározó európai állam és nem európai ország sem ismerte el. Macedónia hivatalos megnevezése (FYROM – Former Yugoslav Republic of Macedonia, azaz Macedónia volt jugoszláv tagköztársaság) arra utal, hogy vitákat generál egyszerűen Macedóniaként hivatkozni rá. Montenegró 2006 óta számít ismét független országnak, Szerbia megnevezése 7 alkalommal változott az elmúlt egy évszázadban és jelentős területi veszteségeket is el kellett szenvednie. Albánia viszonylagos stabilitást mutatott az utóbbi évszázadban, de ez nem jelenti fejlődéspályájának kiegyensúlyozottságát.

² A Visegrádi Négyek hivatalos, intézményesült megnevezése Visegrádi csoport (Visegrad Group). Csehország, Szlovákia, Lengyelország és Magyarország alkotják, az utóbbi időben bizonyos meghatározó közösségi kérdésekben is törekednek az álláspontjaik közelítésére. A szervezet hivatalos internetes oldala: <http://www.visegradgroup.eu/main.php>

³ A nyugat-balkáni országokkal az Európai Unió által fenntartott politikai kapcsolatok háttéréről, jogi alapjairól a következő oldalon is tájékozódhatunk:

http://www.europarl.europa.eu/atyourservice/hu/displayFtu.html?ftuId=FTU_6.5.2.html

⁴ LOSONCZ, M. (2011): Az Európai Unió külkapcsolatai és külkapcsolati politikája. Tri-Mester, Tatabánya.

⁵ ILLÉS, I. (2010): A Nyugat-Balkán és az európai uniós csatlakozás. – In: HORVÁTH GY.–HAJDÚ, Z. (szerk.): *Regionális átalakulási folyamatok a Nyugat-Balkán országokban*. MTA RKK, Pécs. 100-116. o.

⁶ LŐRINCZNÉ, BENCZE E. (2013): Az európai uniós bővítések elmélete és gyakorlata a horvát csatlakozás tükrében. Aposztróf, Budapest. 45. old.

⁷ PALÁNKAI, T. et al. (2011): A globális és regionális integráció gazdaságtana. Akadémiai, Budapest.

⁸ POGÁTSA, Z. (2009): Álomunió. Európai piac állam nélkül. Nyitott Könyvműhely, Budapest.

⁹ BALÁZS, P. (2002): Az Európai Unió külpolitikája és a magyar-EU kapcsolatok fejlődése. KJK-Kerszöv, Budapest, BALÁZS P. (2003): Európai egyesülés és modernizáció. Osiris, Budapest.

¹⁰ KÉGLER, Á. (2008): Tagállami érdekvédelem az Európai Unióban. PhD. értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem, Nemzetközi Kapcsolatok, Multidiszciplináris Doktori Iskola, Budapest.

¹¹ BACHE, I. et al. (2011): *Politics in the European Union*. Oxford University Press, Oxford.

¹² Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a Kopenhágai kritériumok alapszerződési szinten is rögzítik a legfontosabb kihívásokat.

¹³ CHATZIGIAGKOU, G. (2010): *Enlargement Goes Western Balkans: Croatian Institutions in Time Sluggish Institutional Evolution, Resilience and Shallow Europeanisation*. PhD Thesis, University of York, York. 85. old.

¹⁴ PÓK, A. (2007): A Balkán, mint stratégiai térség Magyarország számára. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest.

¹⁵ ACEMOGLU, D. et al. (2004): *Institutions as the Fundamental Cause of Long Run Growth*. National Bureau of Economic Research (NBER), Cambridge. 6. old. <http://dx.doi.org/10.3386/w10481>

¹⁶ A bonyolult intézményépítési, jogalkotási folyamaton át kellett természetesen esniük a visegrádi országoknak is. A nyugat-balkáni államok intézményi elmaradottsága, különbözősége azonban jóval nagyobb az EU-hoz képest, mint az a visegrádiak esetében jellemző volt, éppen ezért nagyobb relevanciája is van az említett elméleteknek.

¹⁷ PEARCE, D. W. (szerk.) (1993): *A modern közgazdaságtan ismerettára*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

¹⁸ COASE, R. H. (1937): *The Nature of the Firm*. *Economica*, 16. 386-405. old.

¹⁹ 2009-ben Oliver Eaton Williamson közgazdasági Nobel-éremét kapta a vállalati működés és a gazdasági kormányzás közti kapcsolatok feltárásáért. Ugyanebben az évben kapta meg a közgazdasági Nobel-éremét Elinor Ostrom is, aki a közjavak és a gazdasági kormányzás kérdéseit vizsgálta.

²⁰ WILLIAMSON, O. E. (2000): *The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead*. *Journal of Economic Literature*, 3. 595-613. old.

²¹ KAPÁS, J. – KOMÁROMI, GY. (2004): *Régi és új hangsúlyok az új intézményi közgazdaságtanban*. *Közgazdasági Szemle*, 1. 90-98. old.

²² PERSSON, T. – TABELLINI, G. (2004): *Constitutional Rules and Fiscal Policy Outcomes*. *American Economic Review* 4, 25-45. old., <http://dx.doi.org/10.1257/000282804322970689>

²³ Williamson 2000-ben publikált híres tanulmányában a „Levels of Social Analysis” című alfejezetben ismerteti a szinteket, ennek az angol kifejezésnek a magyar fordítása terjedt el a hazai szakirodalomban is.

²⁴ Saját szerkesztés Williamson 2000 és Kapás – Komáromi 2004 alapján.

²⁵ PINTÉR, T.(2014): *The Economic and Social Challenges of European Integration - the Case of the Western Balkans*. International Journal of Strategic Management and Decision Support System in Strategic Management, 3. 38-45. old.

²⁶ Az alábbi alfejezet az Acemoglu és szerzőtársai által 2004-ben közzétett tanulmány 1. és 14. oldal közötti szakaszára épül.

²⁷ Az angol nyelvű forrásanyagokból átvett idézeteket magam fordítottam magyarra.

²⁸ NORTH, D. C. – THOMAS, R. P. (1973): *The Rise of the Western World: A New Economic History*. Cambridge University Press, Cambridge. 2. old., <http://dx.doi.org/10.1017/cbo9780511819438>

²⁹ NORTH, D. C. (1990): *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*. Cambridge University Press, New York. 3. old.

³⁰ Egyes megközelítések szerint ennek a definíciónak az elfogadását követően meg kellene változtatni az intézmények fogalom használati körét is. Az Európai Tanács, az ENSZ, az EBESZ és egyéb intézmények precízebb megnevezése a szervezet lenne. Intézmények alatt pedig „puhább”, szociológiailag megalapozott fogalmakat kellene értenünk. Példák az utóbbira: tulajdonjog, joguralom, versenymechanizmus, bizalom, identitás stb.

³¹ Napjaink politikai, politológiai vitáiban, különösen Magyarországon nagy szerepet kap az úgynevezett liberális és az illiberális demokráciák kérdése. Fareed Rafiq Zakaria alkotta meg az illiberális demokráciák fogalmát, amelyet a Freedom House besorolása szerinti nem teljesen konszolidált demokráciákra alkalmazott. A jelenlegi magyar miniszterelnök értelmezése szerint illiberálisnak azok a demokráciák nevezhetők, amelyek nem értenek teljesen egyet a liberális társadalmi és gazdasági berendezkedés minden mozzanatával, ellenben képesek központi kormányzati beavatkozásokkal erőteljes gazdasági teljesítményt elérni. A szembenállás Fukuyama és Huntington híres vitájával is összekapcsolható, jelen tanulmány kereteibe azonban nem fér bele ennek a gondolatmenetnek a teljes kifejtése.

³² GEDEON, P. (2008): *Gazdasági fejlődés és politikai demokrácia*. Politikatudományi Szemle 1. 26-42. old.

³³ PERSSON, T. – TABELLINI, G. (2007): *The Growth Effect of Democracy: Is it Heterogenous and how can it be Estimated?* National Bureau of Economic Research (NBER), Cambridge. 17. old., <http://dx.doi.org/10.3386/w13150>

³⁴ A szerzők természetesen valódi példákat is hoznak a demokratikus és autokratikus átmenetekre. Ezek a példák döntően latin-amerikai és afrikai államokban lezajlott események, a jelenlegi Európából csak Fehéroroszország „autokratizálódásáról” beszélnek.

³⁵ PERSSON, T. – TABELLINI, G. (2006): *Democracy and Development: The Devil in the Details*. NBER, Cambridge. 5. old., <http://dx.doi.org/10.3386/w11993>

³⁶ U.o. 7. old.

³⁷ PERSSON, T. – TABELLINI, G. (2004): *Constitutional Rules and Fiscal Policy Outcomes*. American Economic Review 4, 25-45.o 29. old., <http://dx.doi.org/10.1257/000282804322970689>

³⁸ CASELLI, F. – GENNAIOLI, N. (2007): *Economics and Politics of Alternative Institutional Reforms*. NBER, Cambridge, 2. old., <http://dx.doi.org/10.3386/w12833>

³⁹ de BLASIO, G. – NUZZO, G. (2010): *Historical Traditions of Civiness and Local Economic Development*. Journal of Regional Sciences, 3. 833-857. old., <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-9787.2009.00624.x>

⁴⁰ ÁGH, A. (2012): *Demokráciakutatás a politikai és közpolitikai elemzés keresztútján: a demokráciák minősége és teljesítőképessége*. Politikatudományi Szemle, 2. 55-72. 63. old.

⁴¹ Saját szerkesztés a Világbank adatbázisa alapján.

⁴² Saját szerkesztés a KOF hivatalos oldala alapján.

⁴³ Saját szerkesztés a KOF hivatalos oldala alapján.

⁴⁴ Saját szerkesztés a KOF hivatalos oldala alapján.

⁴⁵ Saját szerkesztés a KOF hivatalos oldala alapján.

⁴⁶ A Freedom House adatai alapján saját szerkesztés.

Adatforrások

<http://data.worldbank.org/>

<http://ec.europa.eu/enlargement/>

<https://freedomhouse.org/>

<https://www.kof.ethz.ch/en/>

<http://www.visegradgroup.eu/main.php>

ISBN: 978-615-5607-20-2